

УДК 811.112.2 ЛЕНЦ7СИН ДИКТАТОРА(045)

THE MANIPULATOR'S IMAGE IN 'THE DICTATOR'S SON' BY Z. LENZ

ОБРАЗ МАНІПУЛЯТОРА У ТВОРІ З. ЛЕНЦА «СИН ДИКТАТОРА»

Revutska S.K. / Ревуцька С.К.

PhD in Philology. / к.філ.н.

ORCID: 0000-0002-8969-1295

Mykhailo Tuhon-Baranovskyi

Educational and Scientific Institute of Economics and Trade of Kryvyi Rih National University,

Kryvyi Rih, Tramtvaia 16, 50005

Навчально-науковий інститут економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Криворізького національного університету,

м. Кривий Ріг, Трамвайна 16, 50005

Анотація. У статті представлено психологічний аспект новели З. Ленца «Син диктатора». З'ясовано, що у проаналізованій новелі З. Ленц представив два яскравих образи маніпуляторів різного віку, кожен з яких обирає власну стратегію психологічного впливу задля досягнення особистих цілей. Батько має досвід керування маніпулятивно-пропагандистськими методами, а тому обирає пасивну стратегію і провокує сина до обрання активної стратегії. Під час аналізу тексту було визначено, що для твору притаманна низка антиутопічних елементів.

Ключові слова: персонаж-маніпулятор, диктатура, маніпуляція свідомістю персонажів, маніпуляційні прийоми.

Вступ

Диктатура і маніпулятивні прийоми управління неодноразово ставали об'єктом зображення в художніх творах. Існування на початку ХХ ст. великої кількості країн з тоталітарним устроєм навіть сприяло популяризації жанру антиутопії, де зображувалася диктатура, авторитарні та репресивні режими суспільства, які призводять до тотальної деградації людства («1984» Дж. Орвелла, «Чудовий новий світ» О. Хакслі, «451 градус за Фаренгейтом» Р. Бредбері та інші). Руйнація починається зі знищення особистості в суспільстві, її гідності і права вибору, нівелювання сімейних цінностей.

Німецький письменник З. Ленц, намагаючись переосмислити історію Німеччини у своїх творах, часто звертається до зображення психологічних явищ і процесів, які є наслідками таких режимів. Так, у новелі «Друг уряду» розкривається психіка головного персонажа, яка зазнала впливу пропаганди і перетворила селянина на покірного «друга уряду», який відмовляється від власного сина-бунтаря. На думку О. Андрейчикової, «в антиутопіях процес

домінування урядів над їх громадянами має на меті конструювання особистостей дисциплінованих і прихильних до правлячої системи» [1, с.6].

На жаль, людство і досі бореться зі згубним впливом диктаторських держав та страждає від наслідків їхньої антигуманної системи управління, тож проблема формування психіки молодого покоління в умовах диктатури бачиться актуальною.

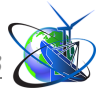
У літературознавчих працях психологічний аспект маніпуляторів і диктаторів висвітлено дотично, не зважаючи на те, що література давно вже поєднала свої наукові пошуки з психологічною наукою і має чудові зразки літературних персонажів для вивчення. Так, наприклад, узагальнений образ держави-маніпулятора став об'єктом вивчення Т. Гроголь. І, хоча проаналізовано його за романом Р. Бредбері «451° за Фаренгейтом», науковець приходить до висновку, що образ держави-маніпулятора «має характер не стільки фантастичний, скільки реалістичний, підсилений гротескною поетикою» [2, с.6]

У працях вітчизняних науковців В. Волошук, Т. Басняк, О. Кучми, А. Шаронової та інших наголошувалося, що творам З. Ленца притаманна психологічна складова, проте детального вивчення психіки персонажів, особливо малої прози, а тим більше диктатора і маніпулятора здійснено не було.

Метою цієї наукової розвідки є з'ясування особливостей психіки персонажів-маніпуляторів двох вікових категорій на прикладі новели «Син диктатора» З. Ленца.

Результати дослідження

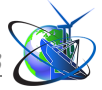
З самого початку твору впадає в око незвична для З. Ленца побудова новели. Твір починається з підкреслення індивідуально-психологічних особливостей персонажа, які відіграли важливу роль у кар'єрному шляху молодого хлопця, однак спрямування здібностей не вказано, лише підкреслено, що їх відкрив диктатор-батько: «Завдяки тому, що мій батько Гонго Гора – його офіційне прізвисько було «Батько Народу і Гір» – дуже рано відкрив у мені свої ж такі здібності, з п'ятнадцяти років я вже був заступником командувача Військово-повітряними силами, а незабаром дістав право голосу в нашій Академії

мистецтв» [4, с.70]. Важливим є й те, що розвиток цих здібностей був свідомим з позиції батька, більше того, подібне було і його притаманністю: «свої ж такі здібності» [4, с.70]. Такий початок твору створює неймовірну читацьку інтригу, адже важко передбачити розвиток подій у творі, де психіка головного персонажа сформована в умовах гніту батька-диктатора, про що уже окреслює письменник назвою «Син диктатора».

У першому абзаці 3. Ленц сконцентрував цілу низку способів і прийомів маніпуляції свідомістю підлітка, які використав батько. Користуючись можливостями, диктатор формує у хлопцеві потребу постійного кар'єрного зростання і визнання його особливих здібностей через постійні підвищення. Так, уже в 16 років хлопця було призначено головним редактором урядового органу «Радісне пробудження» і пропонувався «портфель міністра енергетики» у якості заохочення, якщо він «водночас закінчить школу» [4, с.70]. З одного боку, такі щедрі призначення можна розцінювати як бажання цілковитого контролю над психологічною мішенню-сином, а з іншого, таким чином батько-маніпулятор створив у свідомості 16-тирічного ілюзію власної неперевершеності у керуванні іншими.

Юрген настільки захопився батьківською грою, що в наступному абзаці, щиро й егоїстично жалкує, що не отримає портфель і не «прислужиться» державі. Трагічність стану персонажа автор передає через прислівник часу «ніколи» і заперечну частку «не», за допомогою яких оповідач-син констатує те, що сталося: «ніколи не отримаю, ніколи не спізнаю такої втіхи»; «не згодяться жодній високій установі нашої держави»; «мене не оберуть навіть» [4, с.70]. У його словах звучить розчарування в собі, адже він повірив у «всі ті здібності, які я успадкував від свого батька і які він так рано в мені відкрив» [4, с.70]. Привертає увагу чергове підкреслення автором завчасності застосування маніпуляційних прийомів з боку батька: «дуже рано відкрив», «рано відкрив» [4, с.70], що наштовхує на думку про негативне ставлення письменника до зображуваного у творі. Зрештою, це призвело до непоправних наслідків для підлітка – батько повністю обмежив його свободу, закривши у камері, а для всього народу оголосив

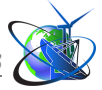
його мертвим.

Молодик не втрачає надії реваншу («мої надії керувати щастям нації, посідаючи відповідальне місце, *поки що* зменшились або й цілком розвіялись»), а для цього проводить аналіз помилок і спробу самопсихоаналізу: «і коли я питаю себе сьогодні, – а мені вже минуло вісімнадцять років, – де ж криються помилки, яких я, очевидно, наробив» [4, с.70]. Хлопець не бачить власної самореалізації в інших сферах, окрім керівних, де зможе використовувати маніпулятивно-диктаторські навички.

Відправною точкою ланцюга своїх помилок оповідач називає вчителя історії Альфреда Уля. Саме його імпульсивна ідея написати «всі прізвиська мого батька, що вживаються народом, пресою, в академіях, на з'їздах» [4, с.70] і бурхлива реакція фанатика на витівки бунтарів остральників зруйнувала продуманий план молодого маніпулятора-диктатора. Однак, для читача автор зберігає інтригу до останніх рядків новели і не розкриває істинних причин конфлікту.

Серед усіх учнів класу син єдиний, хто не виконав завдання і здав пустого зошита, чим неабияк схвилював вчителя: «він розгублено викликав мене до дошки і обережно запитав» [4, с.70]. У момент розпитування автор перемикає увагу читача на переживання парубка і те, як в його душі починає зароджуватися гнів і образа на батька-диктатора: «поки він допитувався, згадував, як учора вночі батько дуже мене побив» [4, с.71]. І, хоча причина побиття була серйозною – він випив трофейний коньяк з коханкою – хлопець сприйняв це як образу і фізичне приниження. Однією з вікових особливостей поведінки юнаків психологи називають прагнення продемонструвати і довести свою значимість як одноліткам, так і батькам. У контексті твору очевидним є той факт, що хлопець сприймає батька не як старшого у родині, державі, а як гідного суперника, тож враховуючи це, ситуація з побиттям стала вирішальною.

Надалі письменник починає описувати особисту систему маніпуляцій, яку виробив юнак, постійно акцентуючи на тому, як з кожним епізодом зміцнюється його самовпевненість і проявляються різні риси характеру маніпулятора: «брехливість, неусвідомленість, контроль і цинізм» [3, с.165].

Так, для усунення ворогів чи просто прибічників батька, сімнадцятирічний маніпулятор використовує спеціальну схему: висвітлення проблеми через урядовий орган «Радісне Пробудження», де подається наклеп на конкретну особу, а потім м'яке усунення шляхом одарювання посади якнайдалі від народу. Уперше такий спосіб було успішно апробовано із учителем: спочатку Юрген, використовуючи своє положення, написав статтю «про відсталі методи старих учителів», отримав схвалення: «стаття влучила в ціль» [4, с.71] і в результаті вчителя призначили директором тартаків у заслани дуже далеко, а звільнені ним посади передає своєму товаришу-прихильнику. При цьому він переймається лише виконанням пунктів свого грандіозного плану, почуття інших його не хвилюють.

Цікаво, що автор більше приділяє увагу описам зовнішності, виявів психіки, емоцій жертв маніпуляцій (зокрема учитель виглядає кволим, худим, не здатним відстояти свою думку, запальним, керується емоціями у житті [4, с.70]), аніж самого маніпулятора, таким чином формується образ жертви багаторічної диктаторської системи, якою здатен керувати навіть підліток.

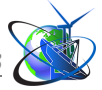
Юнак демонструє дійсно надзвичайні здібності щодо знань процесів управління в диктаторських державах. У своєму плані він врахував навіть те, що про розгромну статтю швидко забудуть, адже він організував (став їх новим ватажком) цілий рух остральників, які стали спільним ворогом для всіх: «Хоч би що де сталося: десь посуха знищила врожай, десь жуки короїди напали на ліс, десь певна кількість свиней була прихована від державного оподаткування, десь зупинився автомобіль через поломку осі, – в усьому винні були остральники» [4, с.71]. Цікаво, що про цей факт читач ще не знає, але вже з наступного епізоду закрадаються сумніви.

Наступною жертвою стає маршал Тубор Тутрас «добродушний чоловік з набряклими ногами й жирним підборіддям, якому мій батько подарував титул Підкорювача Хмар першого класу» [4, с.71]. Цей чолов'яга має наказ продемонструвати силу у місцевості найбільшого скупчення остральників. Під час виступу він пропонує використати проти бунтарів нові напалмові бомби і це

викликає схвалення у всіх присутніх («офіцери захоплено кивали головами, як і належить за статутом» [4, с.71]) окрім Юргена. Однак, як справжній майстер маніпуляцій, він не виказує своїх справжніх почуттів, а приховує їх, демонструючи ті, що стануть у нагоді для впливу на оточуючих – зневажливу посмішку: «лише я всміхався – всміхався протягом усієї промови Тубора Тутраса» [4, с.71]. Така реакція хлопця збентежила маршала («злякано і нерішуче запитав мене» [4, с. 71]) і він одразу виправдався, мовляв це ідея не його власна, а батька-диктатора, цим самим З. Ленц доводить, що в авторитарній державі навіть не можуть виникати інші думки всупереч диктаторській. Зупинити бомбардування парубок вирішує гучним словом, посиляючись на те, що: «Авіація належить народові, а народ не любить, щоб її застосовували без повної гарантії успіху» [4, с.71]. Звісно, він розумів, що народ є одночасно і жертвою, і інструментом маніпуляцій, відповідно й дія маніпуляції має цільовий характер розповсюдження. Так, на офіцерів і маршала слова подіяли і змусили замислитися («Офіцери схвально закивали головами, і Тубор Тутрас теж почав кивати із виразом глибокої замисленості» [4, с. 71]), але на батька ні, адже він і є головним маніпулятором. Молодому хлопцю довелося знову використати знайому схему: «написав передовицю в урядовий орган «Радісне Пробудження», висунув «звинувачення на адресу верховного командування Військово-повітряних сил» і «перевів його військово-повітряним аташе в Чілі» [4, с.71]. Завдяки перевіреним нехитрим маніпуляціям головна мета була досягнута – маршал не доповідав батькові про бомбардування остральників, а його посада дісталася ще одному прихильникові Юргена.

Оповідач з гордістю констатує, що «за кілька тижнів мені пощастило скинути з високих постів цілу низку прибічників мого батька і на їх місця прилаштувати своїх шкільних товаришів, посвячених у мої таємні задуми» [4, с. 71]. Розкриваючи свої маніпуляції хлопець навіть не зрозумів, як сам потрапив під маніпуляцію батька: «батько сам не раз висловлював думку, що стара гвардія стомила, небезпечно стомила» [4, с.71], насправді це була провокація сина до активних дій. І хлопець завзято діяв: там, де стара схема давала слабіну,

підсилював повторними наклепами («лише в окремих випадках однієї статті було мало, доводилося публікувати продовження»), удаючись навіть до фізичного знищення: «Навесні його розстріляли» [4, с. 71], адже для нього люди були лише засобом досягнення цілі.

У стані ейфорії юний маніпулятор повністю втрачає пильність і забуває, що батько – суперник, проти якого він затіяв хитрий план. Його тішить те, що батько поставився до його перестановок «з розумінням», сприймає його як дорослого, рівного і тому «по-дружньому розмовляв зі мною і навіть пригощав мене трофейним коньяком» [4, с. 71]. У такому стані юнак не помічає як поступово потрапляє в тенета батьківських інтриг: «Режим, який спочиває на лаврах, нікуди не годиться; наша революція повинна самооновлюватися» [4, с.71], більше того, по-юнацьки вихваляється як здійснив усі перестановки посад. Не помітив парубок і того, як батько замислився після його розповідей, навпаки, розцінив його як вдячність за зроблену роботу: «Батько із замисленим виразом вдячно погладив мене по голові» [4, с.71].

Нарешті для юнака настає довгоочікуваний день реалізації його плану, який у повній мірі розкривається перед читачем і викликає шок, адже син замислив убивство батька і залишків міністрів. Стан очікування події напружений, хоча хлопець і намагається бути спокійним, розважатися з коханкою, все ж нервує, бо немає можливості спостерігати за здійсненням плану: «дошкуляв біль, – мабуть, тому, що я не був присутній на урочистому відкритті електростанції» [4, с.72]

Надвечір стан Юргена стає ще більш схвильованим і для зображення динаміки почуттів автор застосовує прийом дієслівної градації: «*поцілував на radoщах Надвіну, вибіг на вулицю і вихопив з рук у старої жінки екстренний випуск газети. Потім зачинився в кабінеті батька, закрив штору і почав читати, задихаючись від щастя*» [4, с.72]. Збудження настільки потужне, що він зміг лише прочитати заголовок і «від radoщів заплескав у долоні» [4, с.72], а далі закурив, щоб заспокоїтися.

У такому стані хлопець не одразу помітив, що мова у статті йшла про нього, а не про батька. Від несподіванки юнак аж злякався, коли побачив на шпальтах

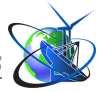

своє фото і лише тоді «збентежено прочитав» публікацію, в якій говорилося про те, що під час замаху остральників на диктатора загинув він – Юрген Гора. До цього моменту письменник навіть не називає імені оповідача, чим висловлює своє ставлення до малолітнього маніпулятора-убивці. Ця звістка настільки розхвилювала юнака, що він фізично ослаб: «не мав сили докладно прочитати» [4, с.72]. Юрген був вражений («сидів заглиблений у думки» [4, с.72]) тим, наскільки бездоганно усе було влаштовано, так реалістично, що навіть він одразу упізнав себе.

У роздумах хлопець не помітив, як у кімнату увійшов батько «весело потираючи руки» [4, с.72]. Досвідчений батько-диктатор був задоволений результатом своєї операції, адже він давно зрозумів хитрий план сина, а тому побатьківські, «спокійно подивився» і промовив: «Цей стіл, Юргене, для тебе поки що занадто великий. Тобі досить і шкільної парти» [4, с.72].

Нестабільна психіка підлітка розбита вщент: від карколомного маніпулятора, здатного на убивство заради власних інтересів, він враз перетворюється на школяра, якому дозволили заграбати в дорослі ігри: він «не знав, що відповісти, тому сидів і мовчав» [4, с.72]. У своїй поразці намагається знайти винних серед друзів-зрадників, адже не здатен брати відповідальність за скоєне. Зрештою, намагається вплинути на батька через почуття матері: «На той час я вже трохи отямився і з опущеними очима прошепотів: – А як мати?», але програє і цей раунд, батько передбачив усе.

Загалом у кінці твору читач спостерігає як вимальовуються два типових маніпулятори, що обирають різні стратегії. На початку твору батько сприймається як диктатор, який контролює в державі все і всіх і навіть життя і волю власного сина. Більше того, виступає проти отримання ним освіти, якою б вона пропагандистською не була. Однак, поступово письменник розкриває маніпулятора, який слідує пасивній стратегії. Він створює пастку для активного маніпулятора: «Він виграє, терплячи поразку, вдаючи себе безпомічним. Дозволяючи активному маніпулятору думати та працювати за нього, пасивний маніпулятор передає йому всю відповідальність за ситуацію» [3, с. 166]. У кінці

твору батько щиро ділиться тим, як йому вдалося розгадати хитрий план сина. Він не приховує і свого розчарування, адже йому навіть подобалися «сюрпризи», які влаштовував син, проте найбільше він розчарований у синові: «Як тебе називали твої остральники? Острал Вдіне – Жук Щастя. А для мене ти жук-гноювик» [4, с. 72]. Таке нице порівняння свідчить про те, що батько його зневажає і вбачає загрозу як для себе, та і для інших, а тому обирає цілковиту ізоляцію.

Зухвалий молодий маніпулятор, який діє відповідно до активної стратегії маніпулювання за Е. Шостромом. Він керує іншими, використовуючи активні методи, своє соціальне положення (син диктатора, обіймає низку високих посад), часто спирається на моральну слабкість жертви (вчитель – фанатик батька, маршал – добродушний і не здатний протистояти) [3, с.166]. Він обирає роль бунтаря, який нібито бореться із диктаторською системою, однак ця роль лише допоміжна у його плані. З одного боку, граючи роль ватажка остральників, він отримує любов і визнання великої маси людей, тобто компенсує почуття, які не отримав у сім'ї, а з іншого, це його самореалізація як маніпулятора. З. Ленц упродовж твору неодноразово демонструє прояви психіки інших персонажів, що створює цілісність психологічної атмосфери, в якій виріс хлопець. Він чітко слідує і захищає ті цінності й норми, які вкорінені у їхній державі, назву якій автор не подає, а отже вона вигадана.

Висновки

У проаналізованій новелі З. Ленц представив два яскравих образи маніпуляторів різного віку. Кожен із персонажів обирає власну стратегію психологічного впливу задля досягнення особистих цілей. Батько має досвід керування маніпулятивно-пропагандистськими методами, а тому обирає пасивну стратегію і провокує сина до обрання активної стратегії. Обоє виявляють неабиякі знання людської психології, в тому числі і мас, уміння застосовувати психологічні методи впливу як на окрему особистість, так і на суспільство загалом, здатні до самопсихоаналізу. Важливим є те, що письменник, через зображення психіки маніпуляторів і їхньої системи управління, чітко окреслює

власне ставлення до диктаторського режиму. Так, перефразування батьком прізвиська ватажка остральників Жук Щастя на Жука-Гнойовика, свідчить про неможливість виховання щасливого покоління в умовах диктатури і пропаганди.

Загалом, невеликий за обсягом твір має цілу низку й антиутопічних елементів: обмеженість простору, духовна деградація персонажів, суспільство живе в умовах жорсткої пропаганди і диктатури, наявність культу особистості і навіть сили, яка протидіє злу – остральники, усе це створює масштабність твору.

Література:

1. Андрейчикова О. А. Проблематика та класифікація сучасної антиутопії (українська та світова літератур. Записки з романо-германської філології. Одеса, 2023. № 2 (51). С. 4–19. URL: <http://rgnotes.onu.edu.ua/article/view/296816/291860>
2. Гроголь Т. Образ держави-маніпулятора в романі Р. Бредбері «451° за Фаренгейтом». URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2396>
3. Єрмакова Н.О. Особливості проявів маніпулятивної поведінки в юнацькому віці. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 1(1). С. 164-171. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1\(1\)__31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1(1)__31).
4. Ленц З. Син диктатора /переклад В.Коломієць. Всесвіт. №7. 1984. С. 70-72

References:

1. Andreichykova O. A. *Problematyka ta klasyfikatsiia suchasnoi antyutopii (ukrainska ta svitova literatura)* [Problems and Classification of Modern Dystopia (Ukrainian and World Literature)]. *Zapysky z romano-hermanskoj filolohii* [Notes on Romance and Germanic Philology]. Odesa, 2023. № 2 (51). pp. 4–19. URL: <http://rgnotes.onu.edu.ua/article/view/296816/291860>
2. Hrohol T. *Obraz derzhavy-manipuliatora v romani R. Bredberi «451° za Farenheitom»* [The Image of the Manipulative State in R. Bradbury's Fahrenheit 451.]. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2396>
3. Iermakova N.O. *Osoblyvosti proiaviv manipulyativnoi povedinky v yunatskomu vitsi* [Features of manifestations of manipulative behaviour in adolescence.]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Psykholohichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences]. 2014. Issue 1(1). pp. 164-171. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1\(1\)__31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1(1)__31).
4. Lents Z. *Syn dyktatora /pereklad V.Kolomiiets* [The Dictator's Son]. *Vsesvit* [Universe]. №7. 1984. pp. 70-72.

Abstract. *The article presents the psychological aspect of Z. Lenz's short story 'The Dictator's Son'. It is shown that in the analysed novel, Z. Lentz presents two vivid images of manipulators of different ages, each of whom chooses his own strategy of psychological influence to achieve personal goals. The father has experience in manipulative and propaganda methods, and therefore chooses a passive strategy and provokes his son to choose an active strategy. The analysis of the text has revealed that the novel has a number of dystopian elements.*

Keywords: *manipulative character, dictatorship, manipulation of characters' consciousness, manipulative techniques*

Стаття надіслана: 20.02.2025 р.

© Ревуцька С.К.